

ČOVJEK MOLITVE (MOLITVA) U BIBLIJI STAROGA I NOVOGA SAVEZA¹

Dr Adalbert REBIĆ

Molitva uz prinošenje žrtava zauzima središnje mjesto u vjerskom životu pobožnog Izraelca. Ona je sredstvo saobraćanja s Bogom, mjesto u kojem čovjek najlakše nalazi svoga Boga.

1. Etimološko-filološka raščlamba pojma »moliti«

Hebrejski jezik Staroga zavjeta ima više glagola kojima izražava pojam *moliti*; dosljedno tome ima i više imenica koje označuju pojam *molitve*.

- a. Temeljni glagol koji u hebrejskom jeziku znači *moliti* jest glagol *atar*. U suvremenom arapskom jeziku glagol *atara* znači žrtvovati. U hebrejskom naprotiv on u hifilu, dakle *he'etir*, znači Bogu se moliti, Boga prositi (= prozborne molitve), a u nifilu znači od nekoga se dati moliti. Osim ovog temeljnog glagola često se u SZ upotrebljava još i glagol *pillel* (oko 60 puta) što znači odlučiti, dosuditi ili odrediti nešto. Od ovog glagola dolazi i imenica *tefilah* koja u hebrejskom ima značenje *molitva*. *Tefilah* može biti i kultska i izvankultska molitva. Mnogi se pss zovu jednostavno *tefilôth David*, molitve Davidove.

¹ USP. J. HERMANN, Das Gebet im Alten Testament, u Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, svezak 2., str. 782—799. Ostala pomoćna literatura: P. HEINISCH, Theologie des Alten Testaments, Bonn 1940, str. 204—212; W. EICHRODT, Theologie des Alten Testaments, sv. 2. Stuttgart 1961, str. 105—109; P. IMSCHOOT, Theologie de l'Ancien Testament, sv. 2., str. 165—173; J. DÖLLER, Das Gebet im Alten Testament, Wien 1914; A. GREIFF, Das Gebet im AT, Münster 1915; J. HEMPEL, Gebet und Frömmigkeit im AT. Göttingen 1922; FR. HEILER, Das Gebet; R. STORR, die Frömmigkeit im AT, M. Gladbach 1927; str. 175—191; A. WENDEL, Das freie Laiengebet im vorexilischen Israel, Leipzig 1932; F. L. LEFEVERS The Place of the Prayer in Hbrew Worship as reflected in the OT Disertacija na South-Western Baptist Seminary 1952; A. BERNINI, Le preghiere penitenziali del Salterio, Analecta Gregoriana 62 (1953) Rim.; A. KLAWEK, Das Gebet zu Jesus, Neutestamentliche Abhandlungen 6,5, Münster 1921; J. M. NIELEN, Gebet und Gottesdienst im NT, Münster 1937; J. JEREMIAS, Das Gebetsleben Jesu, u Zeitschrift der Neutestamentlichen Wissenschaft (= ZNW) 25 (1926) str. 123—140; H. GREEVEN, Das Gebet und Eschatologie im NT, 1931; H. SCHÜRMAN, Das Gebet des Herrn, Freiburg 1958; CASSIEN, La prière dans le Nouveau Testament, u LA PRIÈRE DES HEURES, Lex Orandi, Paris 1963, str. 17—42; J. JEREMIAS, La prière quotidienne dans la vie due Seigneur et dans l'Eglise primitive, u LA PRIÈRE DES HEURES, Lex Orandi, str. 43—58; K. HRUBY, Les Heures de prière dans le Judaïsme à l'époque de Jésus, isto, str. 59—84; X. LEON-DOUFOR, Rječnik Biblijske Teologije, Zagreb 1970, str. 582—592; HENRI CROUZEL, Das Gebet Jesu, Communio 1 (1973) prema otisnutim stranicama namijenjenima za korekturu, stranica 15 ukupno.

- b. Osim tih glagola ima još i nekih drugih kojima se u hebrejskom izražava pojam molitve ili moljenja:
- 1) glagoli koji izražavaju želju od kojih se u kontekstu molitve najčešće upotrebljava glagol *ša'al*, što znači *tražiti*. (Pnz 18,16; 1 Kr 3,5.10.11; Iz 7,11; Zah 10,1; Ps 2,8; 71,5; 27,4; 105,40).
 - 2) Glagol *hanan* koji znači od Boga moliti njegovu dobronaklonost za milost i smilovanje (Pnz 3,23; 1 Kr 8,33.47.59; 9,3; Ps 30,9 itd.). Imenice izvedene od tog glagola, *tahanunim* i *tehina*, označavaju osobito žarku molitvu, prošnju, zaklinjanje, što se izgovara glasno ili čak uz plač (Ps 28,2; 31,23; 130,2 i dr).
 - 3) Često se, osobito u pss, pojam moljenja izražava glagolom *qara'* koji znači vikati, zvati u pomoć. Pri tom se misli osobito na glasnu molitvu.
 - 4) Upotrebljava se glagol *'anah* koji znači jecati. Od tog glagola potječe imenica *'anaha*.
- c. Često se upotrebljavaju za pojam moljenja glagoli kojima se Bogu izriče slava i zahvaljivanje. Tako na primjer *hillel* — od kojega dolazi i ona liturgijska formula *hallelujah* koja znači slavite Jahvu, slavite Gospodina! — Od tog glagola izvedena je i imenica *tehillah* koja znači slavljenje Boga, hvalospjev ili slavospjev Bogu. U istom se kontekstu upotrebljavaju i glagoli *šabah* (častiti, slaviti), *zikker* (sjećati se) i *jadah* (slaviti, priznavati) od kojeg dolazi i imenica *tôdah* (hvala odnosno zahvala).
- d. U svezi s pojmom moljenja dolaze i glagoli koji označuju pjevanje i muziciranje: *šir* (pjevati), *'anah* (pjevati, opjevavati), koji prije svega znači odgovarati i *zimmer* (svirati) koji se osobito često upotrebljava u pss. Znači udarati u žice.
- e. Glagol *hištahave* također se upotrebljava u kontekstu molitve, ali on prvenstveno označava vanjsko držanje molitelja. Znači: ničice pasti na zemlju, do zemlje se Bogu pokloniti (Post 18,2; 19,2; 22,5 itd), pasti na koljena ili sagnuti koljena (2 Ljet 7,3; 29,29; Ps 22,30; 72,9) ili glavu gurnuti među koljena (1 Kr 18,42). Ima i drugih glagola koji označavaju drugačije stavove pri moljenju: stajati uspravno (1 Sam 1,26), raširiti (Iz 1,15) ili podići ruke (Ps 28,2).

2. Glavne oznake molitve u Starom zavjetu

a. Molitva i vjera u Jahvu

Najpostojanija crta sz. molitava jest, bez sumnje, njihova upravljenost Bogu. Starozavjetni čovjek upućuje molitvu isključivo i izravno samome Jahvi. Tek nakon povratka iz babilonskog sužanjsstva pojavljuju se anđeli kao posrednici (Zah 1,12; Job 5,1; Dan 12,1; prema Tob

12,15 Rafael prinosi Tobijine molitve pred veličanstvo Božje. Slično nalazimo i u kasnom židovstvu). Jahve je u središtu pažnje molitelja, i to Jahve kao Bog Saveza, vjerni Bog. U njega se molitelj pouzdaje kao u »svog Boga«, u »svoju pećinu«, u »svoje utočište«, u »svoju tvrđavu«. Starozavjetna je molitva povrh toga upravljena na spasiteljski Božji plan: čovjek moli polazeći od onoga što se zbililo, što se zbiva i zato da se nešto zbude, da spas Božji bude dan zemlji. Prema tome, Izraelova se molitva smještava u povijest. A sveta povijest, nosi pečat molitve; zapanjuje čovjeka kad ustanovi koliko je velikih trenutaka te povijesti obilježeno molitvom posrednika i cijeloga naroda, koji se oslanjaju na poznavanje Božjega plana da izmole Božji zahvat u sadašnjem času.

U Starome zavjetu molitelj moli kao član Božjega naroda. Upravo u molitvi najviše dolazi do izražaja ova svijest pripadnosti zajednici koja je Božja zajednica, označena kao Božji narod.

b. Za što moli Izraelac Jahvu?

Za sve: i za materijalna i za duhovna dobra. Dakako, u Starome zavjetu dolaze materijalna dobra u prvi plan što moramo razumjeti u okviru starozavjetne objave koja još nije bila savršena i dovršena. Starozavjetni čovjek nema još one spoznaje o prekogrobnosti i vječnosti koju će steći Izraelac u kasnom Starom zavjetu, osobito pak u kasnom židovstvu i u Novom zavjetu.

c. Molitva i kult.

Kao što je sav vjerski život vezan uz kult i kultska mjesta, prvenstveno uz hram, tako je i molitva vezana uz kult i uz hram, ali *ne nužno*. Moliti se može u kući i na svakome mjestu. Određeno vrijeme molitve (u jutro, u podne i navečer) postoji već u Starome zavjetu (usp. Ps 55,18; 4; 5 i drugi).

d. Odnos molitve prema žrtvi

Premda je izr. religija religija žrtvovanja, ipak se već zarana molitva kao apsolutna vrijednost suprotstavlja žrtvama (Ps 50; 141,2; 40,7; 51,18.19 i dr). Ponekad je molitva vezana uz post, koji prati molitvu da bi ona bila uslišana (usp. Jr 14,13; Neh 1,4).

e. Molitva i magija (vračanje, čarolije)

Istina, u Bibliji Staroga saveza imamo nekoliko podataka koji su magijski obojeni: magijska moć Mojsijeva štapa (Izl 17,11), Mojsijeve ruke uzdignute uvis prose pobjedu Izraelcima (Izl 17,11 i sl), čin prorokâ Ilije (1 Kr 17,21) i Elišeja (2 Kr 4,34.35) nad dječakom; ali i u preposljednjem i u posljednjem slučaju prethodi tzv. magijskom činu

prorokova molitva. No, u Bibliji Staroga saveza imamo potpuno nedvojbenih pokazatelja da se molitva čisti od svih magijskih oznaka kakve su bile nazočne u molitvama gotovo svih staroistočnjačkih religija. Biblija ne trpi dugih molitava i molitava s mnogo riječi. »Ne nagli ustima svojim i ne žuri se s riječima pred Bogom, jer je Bog na nebu, a ti si na zemlji; zato štedi svoje riječi!« (Prop 5,1). I još na drugom mjestu: »Ne govori predugo na zboru staraca i ne ponavlaj riječi u molitvi svojoj!« (Sir 7,14). Slično će u novozavjetno vrijeme reći i sam Gospodin Isus: »Kad se molite, ne izgovarajte isprazne riječi kao pogani, koji umišljaju da će biti uslišani zbog svoga nabranjanja!« (Mt 6,7). Predugačke molitve, molitve s mnogo riječi, s ponavljanjima, biblijski pisac potcjenjuje očito zato što one, prema zamisli biblijskog pisca, oduzimaju čovjeku ono potrebno pouzdanje u Boga kao Oca koje čovjek mora očitovati u molitvi. »I prije nego ga zamolite, zna Otac vaš što vam je potrebno!« (Mt 6,8). Upravo se zato Biblija distancira od svakog zaklinjanja kojemu je bilo značajno čarobno, magijsko, izgovaranje imena božjega, gundajuće riječi koje se recitiraju i prije svega ponavljanje jedne te iste prošnje istim riječima po nekoliko puta.

3. Molitva i čovjek molitve u Starom savezu

Prođimo kroz pojedine knjige Staroga saveza i pažljivo pogledajmo pojedine ljude koji se osobito ističu kao molitelji.

a. Povijesne knjige

Od starozavjetnih povijesnih knjiga moramo u ruke uzeti najprije Petoknjižje ili Šestoknjižje (Petoknjižje zajedno s knjigom Jošuinom). Tih šest knjiga moramo promatrati u jednoj cjelini, jer one prikazuju i opisuju *povijest spasenja* koja počinje stvaranjem svijeta i čovječanstva, a nastavlja se opisivanjem postanka i razvitka izraelskog naroda, njegova boravka i oslobođenja iz Egipta. U nastavku opisan je put kroz pustinju te ulazak u Kanaan sa zauzimanjem obećane zemlje.

Molitva se u tim knjigama ne spominje prečesto; zapravo samo u ciklusu o Josipu ne spominje se baš nigdje molitva. U tim su knjigama prikazani neki uzorni molitelji od kojih moramo istaći Abrahama, Izaka, Jakova i Jošuu. Opisane su pojedine scene u kojima ti ljudi istinski mole Boga Jahvu za se, za svoje pleme odnosno za svoj narod (Post 24,12—14; 30,6.17.22 i 32,10,10—13). U knjizi Postanka sačuvan nam je prekrasan obrazac jedne Izakove molitve:

»Onda reče Izak:

'Oh, Jahve, Bože moga gospodara Abrahama, molim te, iziđi mi danas u susret i mome gospodaru Abrahamu milost iskaži! Evo me kraj studenca, a kćeri onih iz grada dolaze crpsti vodu; pa neka djevojka kojoj ja rečem: Molim te, spusti svoj vrč da se napijem, a ona odgovori: Pij! I deve ću ti napojiti, bude ona koju si

odredio za svoga slugu Izaka. Tako ću saznati da si iskazao milost mome gospodaru'!»

(Post 24,12—14)

I Jakovljeva žena Rahela opisana je u knjizi Postanka kao uzorna moliteljica, koja sve što joj se dobra događa smatra da je to uslišanje njezine molitve Bogu Jahvi (Post 30,6.17.22). I njezin muž Jakov čovjek je molitve, čovjek koji je posebno iskusio poput svoga praoca Abrahama nazočnost Božju u svome životu. On se znao žarko i iskreno moliti Jahvi. Sačuvana je njezina lijepa molitva:

Onda se Jakov pomoli:

»O Bože oca moga Abrahama!

Bože oca moga Izaka!

O Jahve, koji si mi naredio:

'Vrati se u svoj rodni kraj, i ja ću ti biti dobrostiv!' Nisam vrijedan sve dobrote koju si tako postojano iskazivao svome sluzi. Ta samo sam sa svojim štapom nekoć prešao ovaj Jordan, a sad sam narastao u dva tabora. Izbavi me od šaka moga brata, od šaka Ezavovih! Inače se bojim da bi mogao doći i umlatiti i mene, i majke, i djecu. Ti si rekao: 'Obilnim ću te dobrima obasipati i tvoje potomstvo umnožiti poput pijeska u moru koji se ne da prebrojiti zbog množine'.

(Post 32,10—13).

Te molitve pokazuju kako su izraelski patrijarsi imali, prema shvaćanju biblijskog pisca, osobni odnos prema Bogu Jahvi. U molitvi su s njime razgovarali kao što prijatelj razgovara sa svojim prijateljem; njemu se tužili, jadali se; njemu iznosili svoje potrebe sigurni da će biti uslišani.

Najveći od svih izraelskih patrijarha Abraham uzor je čovjeka molitve. Sav je njegov život molitva jer je on neprekidno u zajedništvu s Bogom: s njime druguje kao što drug s drugom druguje. Sve događaje svoga života gleda Abraham u svjetlu Božjeg sveznanja, njegove providnosti i ljubavi. No, nemamo od Abrahama sačuvan ni jedan obrasc molitve.

U povijesnim se knjigama kao molitelj osobito ističe veliki *Mojsije*, koji je bio posrednik između Boga Jahve i Izraelaca. On se moli Bogu za Izraelce, za Egipćane i za samog faraona. Molitva je za nj bila način na koji je najučinkovitije mogao ublažiti Božju srdžbu i izazvati ljubav i njegovo milosrđe. On s molitvom prilazi Bogu; preko molitve razgovara s Bogom, a Izraelcima je nadasve preporuča.

Kad su obadi napali egipatsku zemlju (Izl 8,16—27), veli faraon Mojsiju i (prema svećeničkoj predaji) Aronu: »Molite za me!« (8,24). A Mojsije reče: »Čim odem od tebe, zazvat ću Jahvu da sutra nestane obada s faraona...« Tako Mojsije ode od faraona i pomoli se Jahvi. (8,25—26). Pa i onda, kad je tuča prijetila da uništi Egipat, Mojsije faraonu obeća da će moliti Jahvu za milost: »Kad izidem iz grada, dići ću ruke prema Jahvi!« (9,29). I doista: »Otišavši od faraona, Mojsije

iziđe iz grada i podigne ruke prema Jahvi« (9,33). Tu je natuknut i Mojsijev stav pri molitvi: podignute ruke. Uostalom, razlog koji Mojsije faraonu navodi da pusti Izraelce jest: molitva Jahvi, slavljenje blagdana pashe i održavanje svečanosti Jahvi. Cilj izbavljenja Izraelaca iz egipatskog sužanjstva predstavljen je faraonu kao cilj sasvim religiozne naravi. Oni žele Bogu se moliti u pustinji i ondje slaviti svoj blagdan. Predsjedavatelj te moliteljske zajednice upravo je Mojsije-molitelj, koji molitve Izraelaca prinosi Bogu i zagovara za njih. I — Mojsije je uvijek bio uslišan.

Sačuvane su nam u knjizi Izlaska prekrasne Mojsijeve zagovorničke molitve:

»Mojsije (je) pak zapomagao pred Jahvom, Bogom svojim, i govorio:

'O Jahve! Čemu da gnjevom plamtiš na svoj narod koji si izbavio iz zemlje egipatske silom velikom i rukom jakom... Smiri svoj gnjev i ljutinu; odustani od zla svome narodu! Sjeti se Abrahama, Izaka i Jakova, slugu svojih, kojima si se samim sobom zakleo i obećao im: 'Razmnožit ću vaše potomstvo...'
(Izl 32,11—14)

»Mojsije smjesta pade na zemlju i pokloni se. Onda reče: 'Gospodine moj! Ako sam stekao blagonaklonost u tvojim očima, onda, o Gospode, pođi s nama! Premda je narod tvrde šije, oprostí naše grijeha i naše opačine i primi nas za svoju baštinu.'
(Izl 34,8—9)

U knjizi Brojeva (Br 14,13—19) sačuvan je prilično dugačak obrazac Mojsijeve molitve za pomoć narodu.

Svi ti primjeri pokazuju kako je Mojsije bio sav svoj život, sve svoje javno djelovanje, prožeo iskrenom i istinskom molitvom.

U knjizi *Sudaca* imamo malo podataka o molitvi, ali oni podaci koji postoje vrlo su rječiti. Gideon, borac za nezavisnost Izraela, čovjek je molitve. On se moli Bogu Jahvi za pobjedu nad neprijateljima odnosno za izbavljenje Izraela.

»Gideon reče Bogu: 'Ako zaista hoćeš osloboditi Izraela mojom rukom kao što si obećao, evo ću metnuti...'
(Izl 7,17—18)

I molitva je Gideonova bila uslišana, jer je Gideon usrdno i u više (prema Bibliji barem u dva) navrata molio Jahvu za posredovanje.

I sudac je Manoah čovjek molitve. Kada k njemu dolazi žena koja će roditi Samsona i pripovijeda mu da joj se ukazao neki čovjek i naredio joj da se uzdržava od vina i od svakoga žestokog pića, jer će joj se roditi dijete koje će biti nazirej Božji, Manoah se pomoli Bogu: »Molim te, Gospode, neka Božji čovjek koga si jednom poslao dođe još jednom k nama i pouči nas što ćemo činiti s djetetom kad se rodi!« (Suci 13,8). I Jahve usliši molitvu Manoahovu.

Samson se moli Jahvi kad je ožednio: »Gospode, ti si izvojtio ovu veliku pobjedu rukama svoga sluge, a zar sada moram umrijeti od žeđi i pasti u ruke neobrezanima?« (Suci 15,18). On se moli i onda, kad je u rukama Filistejaca: »Gospodine Jahve, spomeni me se i samo mi još sada podaj snagu da se Filistejcima odjednom osvetim za oba oka« (Suci 16,28). I Gospodin ga usliši.

U knjigama o *Samuelu* i o *Kraljevima* imamo više primjera ljudi koji se Jahvi mole i sačuvano je nekoliko obrazaca molitve.

Pobožna je žena Ana uzorna moliteljica. Ona se u svojoj nevolji ojađena obraća molitvom Jahvi da joj poda dijete: »Jahve Sebaote! Ako pogledaš na nevolju službenice svoje, i spomeneš se mene, i ne zaboraviš službenice svoje te dadeš službenici svojoj muško čedo, ja ću ga darovati Jahvi za sve dane njegova života, i britva neće prijeći preko glave njegove« (1 Sam 1,10—13). Ona je tu molitvu izrekla u svetištu, ojađena u duši, gorko plačući. Njezina je molitva djelomično preuzeta u Marijinoj molitvi *Veliča duša moja*.

Velik je čovjek molitve kralj David. Sačuvane su nam neke njegove molitve, kao na primjer ona koju je izgovorio pošto mu je prorok Natan izrekao proročanstvo: »Tvoja će kuća i tvoje kraljevstvo trajati do vijeka preda mnom, tvoje će prijestolje čvrsto stajati zasluga!«

»Nato kralj David uđe u šator i stade pred Jahvom i pomoli se: 'Tko sam ja, Gospode Jahve, i što je moj dom te si me doveo dovdje? Pa i to je još premalo u tvojim očima, Gospode Jahve, te daješ svoja obećanja kući svoga sluge za daleku budućnost i gledaš na me kao na ugledna čovjeka!

Ali što bi ti David još mogao kazati, kad ti sam poznaješ slugu svoga, Gospode Jahve! Radi svoje riječi i po svome srcu učinio si sve ovo veliko djelo, obznaniš ove veličajnosti. Zato si velik, Gospode Jahve; nema takvoga kakav si ti, i nema Boga osim tebe, po svemu što smo ušima svojim čuli... Zato sada, Gospode Jahve, ispuni zauvijek obećanje koje si dao sluzi svome i njegovu domu i učini kako si obrekao. Neka se veliča tvoje ime zauvijek i neka se govori: Jahve nad vojskama jest Bog Izraelov, a dom sluge tvoga Davida neka stoji čvrsto pred tobom...«

(2 Sam 7,18—29).

Ta prekrasna Davidova molitva sadrži sve elemente jedne prave molitve: ona je i prozbenja i hvalbena.

Kad David spoznade svoj grijeh, on se pomoli Jahvi da mu oprost. Uopće, kad je u teškim situacijama upravlja svoj pogled Bogu i moli ga za pomoć, za sebe i za svoj narod i za svoje potomstvo. Takav je čovjek molitve i njegov sin Salomon, premda mu biblijski pisci predbacuju i neke grijehe koje je počinio: žene poganke i gradnja poganskih hramova iz ljubavi prema svojim ženama. Kad Salomon postade kraljem, moljaše Boga za dar mudrosti:

»Veoma si naklon bio svome sluzi Davidu, mome ocu, jer je hodio pred tobom u vjernosti, pravednosti i poštenju srca svoga; i sačuvao si mu tu veliku milost i dao si da jedan od njegovih sinova sjedi na njegovu prijestolju. Sada, o Jahve, Bože moj, ti si učinio kraljem slugu svoga na mjesto moga oca Davida, a ja sam još mlad, te još ne znam vladati. Tvoj je sluga usred naroda koji si izabrao; naroda brojnog, koji se ne da izbrojiti ni popisati. Podaj svome sluzi pronicavo srce da može suditi tvom narodu, razlikovati dobro od zla, jer tko bi mogao upravljati tvojim narodom koji je tako velik!«

(1 Kr 3,6—9)

Biblijski pisac hvali tu molitvu, jer njome Salomon nije u Boga molio za bogatstvo ili za zdravlje nego za mudrost. Biblijski pisac donosi Božju potvrdu u prilog duhovne veličine molitelja.

Salomon izriče prekrasnu molitvu prigodom prijenosa Kovčega sa veza u novosagrađeni hram:

»Jahve, Bože Izraelov! Nijedan ti Bog nije sličan ni na nebesima i dolje na zemlji, tebi koji držiš Savez i ljubav svojim slugama što kroče pred tobom sa svim svojim srcem. Sluzi svome Davidu, mome ocu, ti si ispunio što si mu obećao... Sada, Jahve, Bože Izraelov, ispuní svome sluzi, ocu mome Davidu, što si obećao kad si rekao: Neće ti preda mnom nestati nasljednika koji bi sjedio na izraelskom prijestolju, samo ako tvoji sinovi budu čuvali svoje putove hodeći po mojem zakonu kako si ti hodio preda mnom. Sada, dakle, Jahve, Bože Izraelov, neka se ispuní tvoje obećanje koje si dao svome sluzi Davidu, mome ocu! Ali zar će doista Bog boraviti s ljudima na zemlji! Ta nebesa ni nebesa nad nebesima ne mogu ga obuhvatiti, a kamoli ovaj Dom što sam ga ja sagrađio! Pomno počuj molitvu i vapaj svoga sluge, Jahve, Bože moj, te usliši vapaj i molitvu što je tvoj sluga tebi upućuje! Neka tvoje oči obdan i obnoć budu otvorene nad ovim Domom, nad ovim mjestom za koje reče: Tu će biti moje ime! Usliši molitvu koju će sluga tvoj izmoliti na ovome mjestu!« ...

(1 Kr 8,23—53).

To je jedna od najdužih molitava u Starom zavjetu. Njome je Salomon posvetio novosagrađeni hram u kojemu je od tada boravila Slava Gospodnja.

Knjige Kraljeva opisuju i proroka *Iliju* kao čovjeka molitve, premda nam obrasci njegovih molitava nisu sačuvani. Zapravo, sav je život, sve djelovanje proroka Ilije jedna neprekidna, usrdna i velika molitva. On je kao prorok posrednik između Jahve i svoga naroda i nastupa uvijek u ime samoga Boga Jahve prenoseći njegove riječi i brinući za čistoću njegove religije. Slično bismo mogli ustvrditi i za Ilijinog nasljednika *Elišeja*.

Knjige *Ljetopisa* pokazuju velik interes za molitvu. U njima su ocrtni neki kraljevi kao molitelji; na primjer kralj *Hiskija* odnosno *Ezekija* (2 Kr 19,15—19; 20,2—3), kralj *Asa* (2 Ljet 14,10), *Jošafat* (2 Ljet 20,6—12) i *Manaše* (2 Ljet 33,12—13) kojega inače biblijski pisci osuđuju kao bezbožnog kralja. *Ezekija* je molio Jahvu za pomoć kad je dobio pismo od Sanheriba, koji je opsjedao grad Jeruzalem, i nije pročitavši pismo znao što da učini:

»Jahve, Bože Izraelov, koji stoluješ nad kerubinima, ti si Bog jedini nad svim zemaljskim kraljevstvima, ti si stvorio nebo i zemlju.

Prikloni uho, Jahve, i počuj,
otvori oči, Jahve i vidi!

Sanheribove čujder riječi
koje poruči da izrugava Boga živoga.

Istina je, o Jahve, asirski su kraljevi zatrli narode i zemlje njihove; pobacali im u ogranj bogove... Ali sada, Jahve, Bože naš, izbavi nas iz ruke njegove da spoznaju sva kraljevstva zemlje da si ti, Jahve, Bog jedini!«

(2 Kr 19,15—19)

Bog poruči po proroku Izaiji, kojega posla kralju, da je uslišao molitvu njegovu. Narod je bio izbavljen, a grad Jeruzalem oslobođen od posjedanja asirske vojske. Još je jednom pobožni kralj *Ezekija* usrdno molio Boga Jahvu, kad je bio na smrt bolestan:

»Ah, Jahve! Sjeti se milostivo da sam pred tobom hodio vjerno i poštena srca, i da sam činio što je dobro u tvojim očima!«

(2 Kr 20,2—3).

I opet prorok Izaija poručuje kralju da je Jahve uslišao njegovu molitvu i da će ozdraviti i za tri dana moći da uzade u Dom Jahvin (usp. 2 Kr 20,5).

Kralj *Asa* je molio Jahvu za pomoć kad se protiv Izraelaca digoše ratnici Etiopljanina *Zeraha*:

»O Jahve, tebi je ništa pomoći silnome ili nejakome! Pomози nam, o Jahve, Bože naš, jer se na te oslanjamo i u tvoje smo ime izišli na ovo mnoštvo! Jahve, ti si Bog naš, ne daj snažnu čovjeku protiv sebe!«

(2 Ljet 14,10)

Jahve je uslišao Asinu molitvu i razbio vojsku Etiopljanina *Zeraha*.

Pobožni kralj *Jošafat* molio je Jahvu za pomoć kad se protiv Izraelaca digoše sinovi Moaba i Amona. Čim je *Jošafat* čuo da se protiv njega diže silna vojska, ovako postupi:

»Jošafat se uplaši i stade tražiti Jahvu, te oglasi post po svoj Judeji. Skupili se Judejci da traže Jahvu: dolazili iz svih gradova da ga traže. Tada Jošafat ustade u judejskome zboru u Jeruzalemu, u Domu Jahvinu, pred novim predvorjem i reče: 'Jahve, Bože otaca naših, ti si Bog na nebu i vladaš nad svim krivobožackim kraljevstvima. U tvojoj je ruci takva sila i jakost da se nitko ne može održati pred tobom... Jer u nas nema sile prema tome velikom mnoštvu koje dolazi na nas, niti mi znamo što da radimo, nego su nam oči uprte u te.'«

(2 Ljet 20,6—12)

Tu je molitvu Jošafat izrekao zajedno s mnoštvom Judejaca u jeruzalemskom hramu. Još je nešto značajno: tu molitvu prati post cijelog naroda. I nju je Jahve uslišao i pomogao Judejcima i kralju Jošafatu.

Poslije povratka iz babilonskog sužanjstva, u 6. stoljeću prije Krista, dva su se čovjeka osobito istakla kao molitelji. To su *Ezra* i *Nehe-mija*, obnovitelji židovstva. Oni grade hram u Jeruzalemu i obnavljaju hramsku liturgiju te sami predvode molitvama u hramu. Njihove su nam prekrasne molitve sačuvane u knjigama *Ezre* i *Nehemije*.

Kad je Ezra čuo za grijeh naroda izraelskog, ženili su se naime ženama pogankama protiv Božje zapovijedi, razdere odjeću i ogrtač te o večernjoj žrtvi pade na koljena, raširi ruke prema Jahvi, Bogu svome i ovako se pomoli:

»Bože moj! Stid me i bojim se podići svoje lice k tebi, Bože moj! Jer su se umnožila zlodjela naša preko glave, i grijesi su se naši nagomilali do neba. Od vremena otaca naših pa do danas u krivnji smo velikoj, i zbog zlodjela svojih bijasmo predani u ruke zemaljskih kraljeva... Ali sada, za kratko vrijeme, učinio nam je Jahve, Bog naš, milost, i ostavi nam Ostatak, i dade nam utočište u svome svetom mjestu: tako nam je Bog naš prosvijetlio oči naše i dao nam malo života u robovanju našem...«

(Ezr 9,5—15)

Ta je molitva uokvirena u žrtvovnu hramsku liturgiju: Ezra ju je izrekao o večernjoj žrtvi. Molitva je izvanredna jer njome Ezra od Boga ne traži neko materijalno ili vremenito dobro nego priznaje grijeh svoga naroda, koje preuzima na sebe i moli oprostjenje od Boga. Ezra moleći se Bogu stoji pred njim kao čovjek grešnik, čovjek koji je zapravo grijeh svoga naroda osjetio kao svoje vlastite grijeh: »Evo nas pred tobom s grijehom svojim! Zaista ne bismo zbog njega smjeli stajati pred tobom!« (Ezr 9,15). Zajedno s Ezrom molio je i sav narod *plaćući i ležeći pred Domom Božjim* (Ezr 10, 1 sl). U ime naroda Šekanija priznaje njegov grijeh: »Mi smo izdali Boga svoga ženeći se tuđinkama iz naroda zemlje!« (Ezr 10,2). Poslije priznanja grijeha Šekanija u ime naroda izjavljuje pred Ezrom: »Obnovimo sada Savez s Bogom svojim: obećajmo da ćemo, prema savjetu moga gospodara i onih koji osjećaju strahopočitanje prema zapovijedi Boga našega otpustiti

svoje žene tuđinke i djecu koju su rodile. Učinimo dakle po Zakonu!» (Ezr 10,3—4). Zatim moli Ezru neka on obavi obred obnavljanja Saveza: »Ustani, jer to je tvoja dužnost, a mi ćemo biti uza te. Budi hrabar, i na djelo!» (10,5). Tu imamo prekrasan primjer priznavanja grijeha i pokorničku liturgiju koju zajedno s Ezrom obavlja sav narod (10,5 sl). Iz tih redaka naziremo kako je molitveni život u Izraelu u to doba bio već prilično dobro uređen.

Veliki je molitelj i Ezrin drug *Nehemija*. Dok je *Nehemija* još bio u Babiloniji, u sužanjstvu, dođe jedan od njegove braće (= Židov) sa svojim drugovima iz Judeje i javi mu kako je s povratnicima u Jeruzalemu, s gradom Jeruzalemom i njegovim zidinama: »Ostatak, oni koji su nakon sužanjstva ostali u zemlji, u velikoj su nevolji i sramoti. Jeruzalemski je zid sav razoren, a vrata mu ognjem spaljena« (Neh 1,37). Kad je *Nehemija* čuo te vijesti, sjeo je i gorko zaplakao. »Tugovao sam više dana, postio i molio se pred Bogom nebeskim« (Neh 1,4). Tada je *Nehemija* izrekao prekrasnu molitvu za svoje sunarodnjake. U njoj on priznaje i grijehе svojih sunarodnjaka:

»O Jahve, Bože nebeski, veliki i strašni Bože, koji čuvaš Savez i naklonost onima koji te ljube i drže zapovijedi tvoje! Neka uho tvoje bude pažljivo i oči tvoje oborene, da čuješ molitvu sluge svoga. Molim ti se sada, danju i noću, za sinove Izraelove, sluge tvoje, i ispovijedam grijehе sinova Izraelovih koje smo učinili protiv tebe; sagriješili smo i ja i kuća oca mojega! Veoma smo zlo činili prema tebi ne držeći naredaba tvojih, zakona i običaja koje si ti naredio po Mojsiju, sluzi svome. Ali se opomeni riječi koje si povjerio Mojsiju... Smjerno te molim, udijeli danas sreću sluzi svome i učini da nađe milost pred ovim čovjekom!«

(Neh 1,5—11).

Nehemija popraćuje svoju molitvu postom. Vjeruje da će post više no sama molitva umilostiviti Boga. Osim posta molitvu prati i priznanje grijehа. Čovjek mora Bogu priznati svoje grijehе, mora se priznati malenim i nevrijednim, da bi od Boga dobio milost koju traži. U tim biblijskim izvještajima imamo, dakle, i one važne elemente koji prate pravu i iskonsku biblijsku molitvu, koja je razgovor s Bogom; razgovor u kojemu molitelj svome Bogu iznosi svoje potrebe.

U knjizi *Nehemijinoj* sačuvano je nekoliko kratkih *Nehemijinih* molitava i to u 2,4; 3,36—37; 5,19; 6,14; 8,6 i u 13,14.22.31. Te su molitve kratke, sržne i predmetne. Biblijska molitva ne poznaje predugih molitava u kojima bi čovjek nabrajao mnoge riječi kao što će se to dogoditi u kasnom Židovstvu i kao što je to osobito bio slučaj s poganima (usp. Mt 6,2).

b. Mudroslovna i poučna literatura

Zbog kratkoće vremena ne možemo tu temu svestrano obraditi iz područja biblijske literature, pa stoga uzimamo samo dva primjera.

Dva čovjeka molitelja i pouku o tome kakva mora biti molitva.

U mudroslovnoj literaturi uzorni je molitelj patnik *Job*. On moli za oprostjenje grijeha (*Job* 5,8), doduše na ponuku i po uputstvu svojih prijatelja (5,8; 8,5; 11,13 sl; 22,27). No, u svojoj bijedi i bolesti on je neprestano s Bogom povezan i u neposrednom drugovanju s Njim. U razgovoru s Bogom traži jakost da može izdržati svoje boli.

Knjiga *Tobijina* opisuje ljude koji su prožeti molitvom: starog Tobita, njegovog sina Tobiju i Saru Raguelovu kćer. U toj su knjizi sačuvane prekrasne molitve koje su molili glavni junaci te povijesne knjige. Tobijin otac *Tobit* od malena je Bogu vjeran i naviknut na molitvu. Njegov je život isprepleten molitvom, obdržavanjem Zakona i djelima ljubavi i milosrđa. Njegova autobiografska ispovijest odraz je čiste i Bogu vjerne duše:

»Ja, Tobit, hodio sam putovima istine i pravde svega svog života... Često sam tako, za svetkovinu, sam išao u Jeruzalem, da se poklonim, kako je propisano svemu Izraelu zauvijek... Misli sam i srce upravljao Bogu svome, i zato me Svevišnji nagradi milošću i naklonošću Šalmanasara, komu postadoh upraviteljem dobara...

U vrijeme Šalmanasarovo dijelio sam obilno milostinju svojoj braći: hranio sam gladne, odijevao gole, kad bih vidio koga od roda svoga ubijena pa bačena izvan zidina Ninive, brižno bih ga ukopao...

Onda jedan iz Ninive ode kralju te me tuži... Zaplijenili su mi sva dobra, i ne osta mi ništa do žene Ane i sina Tobije...«

(Tob 1,3—22)

Njegov je život pun iskušenja. U svim iskušenjima Tobit je ostao Bogu vjeran. Kad je oslijepio i kad mu je i žena predbacivala da mu ništa ne koriste dobra djela i molitva, ojađen zaplače i ovako se pun tuge pomoli Bogu:

»Pravedan si, Gospode,
sva su tvoja djela i svi tvoji putovi
milosrđe i istina:
ti si sudac svijeta!
Spomeni me se i pogledaj na me:
ne kažnjavaj me zbog mojih grijeha
ni zbog prijestupaka otaca mojih,
koji su griješili pred tobom...
Zapovijedi da budem oslobođen od ove pokore
pa da odem u prostore vječne:
ne odvrći lica svoga od mene!«

(Tob 3,1—6).

Tobit se osjeća tako tijesno povezanim sa sudbinom svoga naroda i svojih predaka, da grijehе svojega naroda i svojih otaca smatra svojim grijesima i moli za oprostenje. — Daleko od Tobitine kuće u Egbatani isto tako moli i pobožna Sara, kći Ragueleova. »Ona raskrili ruke kraj prozora i ovako se pomoli:

»Blagoslovljen, Bože milosrđa,
i blagoslovljeno tvoje ime navijeka!
Blagoslovljaju te sva tvoja djela zauvijek.
Obraćam, Gospode, lice svoje k tebi,
i oči upirem u te.
Zapovijedi, Gospode, da pođem s ove zemlje
i da više nikada ne čujem one uvrede.
Ti znaš, Gospode, da sam čista od
svakoga grijehа s čovjekom,
i da nisam uprljala ime svoje,
ni ime oca svojega u zemlji sužanjstva...«

(Tob 3,11—15).

Sara je tu molitvu izustila zato što su je optuživali da je ona ubila sve one muževe, koji su već u prvoj bračnoj noći, sprovedenoj s njome, umrli. Oklevetana i ozloglašena ne zna drugo do upirati pogled u Jahvu i njemu se jedinome moliti. To pokazuje da je ona, kao i Ana žena Elkanina, bila pobožna i svoj život prožela molitvom.

U opomenama koje stari Tobit daje sinu Tobiji čitamo ovo:

»Svakog dana, sine, sjeti se Gospodina Boga našega; nemoj griješiti ili kršiti njegovih zapovijedi... U svakoj prilici hvali Gospoda Boga i moli ga da ti upravlja putove...«

(Tob 4,5.19)

Stari Tobit stavlja svome sinu na srce molitvu kojom je i sam bio cijela svoga života prožet. Iz tih tekstova zrcali se istinska molitvena pobožnost jedne uzorne židovske obitelji u Starome savezu.

U Starome su savezu molitve uvijek uslišane, pa su tako uslišane i molitve Tobita i Sare: »Obje molitve bijahu uslišane pred Slavom Gospodnjom. I bi poslan Rafael, anđeo Gospodnji, da ih oboje izliječi: da skine bijele mrlje s Tobita i vid mu vrati; a Saru, kćer Raguelovu, da dade za ženu Tobiji, sinu Tobitovu« (Tob 3,16—17). Zato tvrdi knjiga Izreka: »Daleko je Jahve od opakih, a uslišava molitvu pravednih!« (Izr 15,29).

Molitva je u Starome savezu sredstvo kojim čovjek na najbolji način može uspostaviti prijateljske odnose sa svojim Bogom. Molitva je za pobožnog Izraelca daleko vrednija od svake žrtve. To sasvim jasno ističu psalmi, a knjiga Izreka veli: »Žrtva opakog mrska je Jahvi, a mila mu je molitva pravednika« (Izr 15,8).

c. Molitva u proročkim knjigama

Kod proroka nalazimo znatno manje materijala za molitvu nego što bismo očekivali. To osobito vrijedi za proroke 8. stoljeća.

Izaija ubraja molitvu u kultske čine, koji se (čini) zbog grijeha Bogu ne sviđaju (1,15). Osobito napada one koji mrmljaju molitvene obrasce, a srce im je daleko od Boga:

»Kad na molitvu ruke širite,
ja od vas oči odvracam.
Molitve samo množite,
ja vas ne slušam.
Ruke su vam u krvi ogrezle,
operite se, očistite!«

(Iz 1,15)

Sličan stav prema formalistički obavljenoj molitvi ima i prorok *Amos* (5,23.24; 8,10). *Izaija* i *Amos* traže od naroda pravu molitvu, onu koja će odgovarati nutarnjem čovjekovu stavu i biti praćena vjerskim i ćudorednim životom. Oba proroka visoko cijene istinsku molitvu. Sam prorok *Amos* moli za narod:

»Jahve, Gospode, oprosti, molim te!
Kako će Jakov preživjeti onako malen?«

(Am 7,2)

Hošeja, suvremenik proroka *Amosa*, traži od naroda da se obrati Bogu i da moli za oprostjenje grijeha:

»Vrati se, Izraele, Jahvi Bogu svome,
jer zbog svojeg si bezakonja posrnuo.
Uzmite sa sobom riječi
i Jahvi se vratite...«

(Hoše 14,2—4)

O osobnoj molitvi proroka vrlo malo saznajemo iz samog Starog saveza. Sačuvane su nam jedino lijepe molitve proroka *Jeremije*, koji je živio poslije *Izaije*, *Amosa* i *Hošeje* na početku 6. stoljeća, i koji je sve svoje proročko djelovanje prožeo istinskom molitvom. On moli za narod (Jr 10,23—25; 14,7—9; 14,19—22) tako dugo dok mu sam Bog to ne zabrani (7,16; 11,14; 14,11 sl). On često moli i za poniženje svojih neprijatelja i neprijatelja svojega naroda (11,20; 12,1—3; 15,15—18) i za ostvarenje suda Božjega (17,12—18; 18,19—23; 20,7—13). U knjizi *Jeremije* proroka sačuvani su i sami obrasci prorokovih molitava. Spomenimo samo neke:

»Znam, Jahve, da put čovjeka
nije u njegovoj vlasti,
da čovjek koji hodi ne može
upravljati korake svoje!
Kazni me, Jahve, ali po pravici,
ne u gnjevu, da nas ne zatreš.

Izlij gnjev na narode
koji te ne priznaju,
i na plemena
koja ne zazivlju imena tvoga!
Jer oni su proždrlji Jakova, izjeli ga,
opustošili naselje njegovo«.

(Jr 10,23—25)

»Bezakonja naša protiv nas svjedoče,
smiluj mi se, o Jahve, rad imena svoga!
Jer otpadosmo od tebe,
tebi sagriješismo,
O nado Izraelova,
spasitelju njegov u danima nevolje!
Zašto si kao stranac u ovoj zemlji,
kao putnik što se svrati da prenoći?
Zašto si kao prestravljen čovjek,
kao junak koji ne može pomoći!
Ta ti si među nama, o Jahve,
mi se tvojim zovemo imenom —
nemoj nas ostaviti!«

(Jr 14,7—9)

»Ta zar si Judeju sasvim odbacio?
zar ti duši omrznu Sion?
Zašto nas tako biješ
te nam više nema lijeka?
Nadasmo se miru, ali dobra nema,
čekasmo vrijeme ozdravljenja,
al evo užasa!
O Jahve, bezbožnost svoju priznajemo,
bezakonje otaca svojih;
doista, tebi sagriješismo!
Ne odbaci nas, rad imena svoga,
ne osramoti prijesto Slave svoje,
spomeni se i nemoj razvrći Saveza
svog s nama!...«

(Jr 14,19—22)

»Ali ti, Jahve nad vojskama, koji pravedno sudiš,
koji ispituješ srca i bubrege,

daj da vidim kako se njima osvećuješ,
jer tebi povjerih parnicu svoju».

(Jr 11,20)

»Jahve, spomeni me se i pohodi me,
i kazni progonitelje moje.
Ne daj da propadnem zbog sporosti srdžbe tvoje!
Spomeni se da tebe radi podnosim sramotu...
Nikad nisam sjedio u društvu veseljaka
da se razveselim.
Pod težinom ruke tvoje samotan živim,
jer ti me jarošću prože.
Zašto je bol moja bez prebola?
Zašto je rana moja neiscjeljiva
i nikako da zaraste?
Ah, hoćeš li meni biti kao potok nestalan,
vodama nepouzdan?«

(Jr 15,15—18)

»Ti me zavede, Jahve, i dadoh se zavesti,
nadjačao si me i svladao me.
A sada sam svima na podsmjeh i ruglo...

Proklet bio dan kad se rodih,
dan kad me rodi majka moja
ne bio blagoslovljen!
Proklet bio čovjek koji ocu mome dojavljuje:
'Rodio ti se sin, muškić!'
i time mi oca obradova...«

(Jr 20,7—18).

Tu je posljednju molitvu Jeremija izustio sav razočaran i ojađen zbog tolikih trpljenja koja je morao podnositi u svojem proročkom djelovanju. Ta molitva spada u tzv. protestne molitve kojima se molitelj Bogu tuži, žali, protestira... Takvih protestnih molitava ima kod Joba i u nekim psalmima.

Od proroka Jeremije potječe prekrasna molitva kojom prorok proriče obraćenje svoga naroda:

»Tada ćete me zazivati, dolaziti k meni,
moliti mi se, i ja ću vas uslišati!
Tražit ćete me i naći me jer ćete me tražiti
svim srcem svojim...«

(Jr 29,13—14)

U tom su duhu izražene i riječi *Deuteroizaije* (Iz 55,6) i *Tritoizaije* (58,9) koje dolaze do vrhunca u riječima Iz 65,24:

»Prije nego me zazovu,
ja ću im se odazvati;
još će govoriti,
a ja ću ih već uslišati!«

Tako smo brzim i letimičnim prolazom kroz povijesne i proročke knjige stigli sve do vremena poslijebabilonskog sužanjstva u kojemu i molitva doživljavajući svoj preporod dostiže svoj vrhunac.

Joel saziva narod na molitvu (1,14—20) i svećenike da između oltara i trijema plaćući mole Jahvu za smilovanje (Jl 2,17). *Jona* preporučuje Ninivljanima pokorničku molitvu koja će ih spasiti (3,8). Iz ovog vremena potječu i redakcije većine psalama koji najodličnije odražavaju starozavjetnog čovjeka molitve.

d. Psalmi — molitva

Starozavjetna molitva dostiže svoj vrhunac u psalmima koji su zbirka najljepših molitava koje imaju neprolaznu vrijednost. Psalmist je molitelj u najizvornijem smislu riječi. Te su molitve sastavljene u pjesničkoj, često liričkoj, formi. Psalmi su velikim dijelom proizašli iz židovske starozavjetne hramske liturgije. Ipak, najvećim su dijelom psalmi molitve pojedinaca a ne zajednice. Dakako, tu je pobožnost pojedinac ipak razvijao u okvirima zajednice skupljene u jeruzalemskom hramu ili oko njega. Vjera koja je potakla pojedinca na molitvu bila je ukorijenjena u svijesti o njegovoj pripadnosti zajednici, kao i u svijesti naroda da kao Božji narod pripada Bogu. Premda jedan dio psalama ima svoje podrijetlo, svoj »Sitz im Leben« u liturgijskom, kulturnom životu, ipak molitvena pobožnost psalama nije više vezana uz održavanje hramskog kulta. Dapače, to više nije bilo ni moguće, budući da najveći dio psalama potječe iz vremena poslije babilonskog sužanjstva, kada je stari hram bio u ruševinama i morao se graditi novi. Većina psalama nastala je, dakle, poslije vremenâ djelovanja velikih proroka. No, molitva je kao i pobožnost uopće, pod očitim utjecajem proročkog naučavanja. U psalmima se najviše očituje izraelska religija babilonskog sužanjstva i ona koja je bila oblikovana i usavršena poslije babilonskog sužanjstva. Većina je psalama prožeta iskustvom babilonskog sužanjstva. Zato u tim molitvama prevladavaju jadikovka, bol, usrdna molitva, prošnja ljudi u nevolji, molitve i zapomaganja onih koji mole za pomoć, za spasenje i za utjehu. Iz starozavjetnih psalama kao iz najljepše molitve odražava se nada, dapače i sigurnost, da će psalmist molitelj biti uslišan (usp. Heb 11,1).

U psalmima su zastupljene gotovo sve vrste molitava, osobito pak prozbene i zahvalne molitve, te himni u kojima se opjevavaju velika, Božja djela. Zato su psalmi i nazvani jednostavno *tehilim*, to jest pohvalnice odnosno zahvalnice. Tako su psalmi molitva u najizvornijem smislu riječi. Nikakvo čudo da ih je Krist prihvatio kao svoju molitvu i da ih je mlada Kristova Crkva zarana prihvatila kao svoju molitvu Kristu i molitvu koju preko Krista upravlja svome Ocu.

U psalmima sve postaje molitvom: čudesna djela Jahvina (Ps 104), zapovijedi (Ps 15; 81), proroštvo (Ps 50)... Često se spominje hram u kojemu i oko kojega odzvanja molitva izraelske zajednice (Ps 5,8; 28,2; 48,10).

Psalmi su spontane molitve kojima je izvor u iskustvu pojedinaca. To iskustvo molitelj je stekao u različitim životnim situacijama. Rijetko se u njima osjeća dah samoće (Ps 55,7; 11,1), a uvelike odzvanja javni život i rat (Ps 55; 59; 22,13 sl), tako da je tekst psalama šarolikiji i bučniji nego bismo očekivali od jednog molitvenika.³ Psalmist Boga zavi krikovima i vapajima (Ps 69,4; 6,7; 22,2; 102,6). On osjeća da Boga treba svim svojim bićem, dušom i tijelom (63,2). Zato upravo tijelo, sa svojim kušnjama i sa svojim radostima, zauzima u tim molitvama važno mjesto. Psalmist od Boga očekuje sva dobra, duhovna i materijalna. Psalmist je duboko svjestan da ga Bog vodi po svim putovima kroz ovu suznu dolinu. Zato on ima duboko povjerenje u Boga. U nj nepokolebivo vjeruje i u nj se neuzdrmano nada. S njime je povezan kao sa svojim prijateljem. Osnovni je motiv psalama stoga *batah* to jest *uzdati se* (Ps 25,2; 55,24 sl). To pouzdanje u Boga i njegovu providnost prelazi od smijeha na suze i obratno (Ps 116,10; 23,4; 119,143), a svoju ravnotežu nalazi između prošnje i zazivanja. Molitelj zahvaljuje već i prije no što je uslišan (Ps 140,14; 22,25).⁴

4. Molitva u kasnom židovstvu

Židov je, obogaćen molitvenom baštinom svojih predaka, postao čovjek molitve, molitve koja nadilazi svaku molitvu u bilo kojoj drugoj religiji Staroga istoka. Molitva je u vjerskom životu Židova dobila posebno značenje i posebnu ulogu osobito nakon što je jeruzalemski hram bio razoren a Židovi izgnani u babilonsko sužanjstvo. Molitva je za pobožnog Izraelca u vrijeme sužanjstva bila jedini način na koji je mogao s Bogom saobraćati. Molitva je za nj bila ono svetište u kojem je on mogao razgovarati prozbenim, hvalbenim, zahvalnim molitvama i ispovijedanjem svojih grijeha. Kako je važnu ulogu zadobila molitva odmah po povratku Izraelca iz babilonskog izgnanstva u svoju staru domovinu i u grad Jeruzalem, vidimo iz knjiga Ezre i Nehemije. Pod njihovim vodstvom i još više pod vodstvom kasnijih vođa židovstva, bila je uspostavljena i ustrojena molitvena liturgija kakvu nalazimo u vrijeme Isusa Krista u sinagotalnoj službi. Iz vremena kasnog židovstva imamo prekrasnih uzora židovskih molitelja.⁵ Sav je život pobožnog Židova u to doba bio prožet istinskom, iskrenom i dubokom molitvom, koja je u obrascima sadržavala povijest spasenja Staroga saveza,

² Usp. X. LEON-DUFOUR, RBT, str. 582.

³ Usp. X. LEON-DUFOUR, RBT, str. 585.

⁴ Usp. isto, str. 585—586.

⁵ Rabbi Akiba kojega su Rimljani pogubili godine 135. u času svoje smrti izgovara molitvu Šema Israel. Kad su ga učenici od toga odvraćali, on je odgovorio: »Citavog sam se svog života brinuo za onaj redak 'SVOM DUŠOM SVOJOM!' (Pnz 6,5) i stalno se pitah, kad ću ga moći ostvariti? I sada, kad mi je pružena prilika da ga ostvarim zar da ga ne ostvarim?«

velika djela koja je Jahve izveo u narodu sve od davnih vremena pa do njegove sadašnjice.

To je vrijeme ujedno ono u kojem je rastao i odgajao se u molitvi Isus iz Nazareta. Zato želimo to razdoblje povijesti židovske molitve nešto pomnije pregledati.

Židov razvija u to doba svoj molitveni život u okviru hramske liturgije. Hram je naime već davno bio ponovno sagrađen i u njemu uspostavljen red žrtvovanja.

Židova kao čovjeka molitve možemo najbolje upoznati kroz kasno-židovsko djelo *Mišna*,⁶ i to osobito kroz jedan dio Mišne koji se zove *Berakôt* (= Blagoslovi). Taj je traktat doživio konačnu redakciju najvjerojatnije ubrzo nakon židovske nacionalne tragedije godine 135. po Kristu.⁷

Prema svjedočanstvu *Tosefta Berakot I, 1—2* Židov moli tri puta na dan: ujutro (jutarnja molitva, hebrejski *tefilat šahar*), u podne (podnevna molitva, hebrejski *tefilat sohoraim*) i na večer (večernja molitva, hebrejski *tefilat ha-erev*). Ta je podjela molitve na tri vremenska razmaka inače mnogo starija. O njoj svjedoči prorok Hagaj (3,1; 10,9), psalmi (Ps 55,17—18) i Danijel (6,11). Ona je (podjela molitve) učinjena prema vremenu obavljanja žrtve u hramu. To u prvom redu vrijedi za jutarnju i večernju molitvu koje prate jutarnju žrtvu (olat tamid) odnosno večernju žrtvu (le-minhah). Žrtvovati jutrom i u suton zakon je Božji zapisan u knjizi Brojeva (usp. Br 28,2—8) i u knjizi Izlaska (usp. Izl 29,30—42). Rabini su nastojali odrediti propisima točnu uru žrtvovanja u jutro i u suton.⁸

Sva rabinska literatura svjedoči o važnosti molitve u žrtvovnom kultu Izraela. Ona, naime, mora nužno pratiti prinos žrtve. Dok su svećenici svakodnevno prinosili Bogu žrtve, leviti su pjevajući psalme i druge molitve pratili žrtvovanje a narod je odgovarao glasno ili čak pjevajući kratke odgovore, koji su sličili uzvicima kao na primjer *Amen, Hallelujah, le'olam hasdo, Baruk kabod malkuto le'olam*. Od tih su uskliku *amen* i *aleluja* (*tako jest!* i *Slavite Jahvu!*) ušli i u kršćansku liturgiju. Pjevanje psalama i ostalih molitava Židovi su smatrali Mojsijevom ustanovom i zakonom. Oni vjeruju da pjevajući molitve najbolje iskazuju slavu Bogu, jer pjevanje čini molitvu intenzivnijom i dubljom. Tako je Rabbi Meir rekao: »Pjevanje sačinjava sastavni dio

⁶ MISNA je kasnožidovski spis, zbirka zakona iz usmene predaje. Hebrejski je zapisao tu predaju o zakonima Rabi Jehuda Han Nasi (135—217 po Kr.) Mišna je glavni dio židovskog Talmuda, zbirke tumačenja Mojsijevih zakona. U Mišni naziremo tragove farizejske slijedbe koja je te zakone sastavljala. Ova je knjiga za nas kršćane od velikog značenja, jer nam u mnogome rasvjetljuje vrijeme Isusa Krista, osobito jer nam je sačuvala molitve, opise blagdana, hodočašća, sklapanje brakova, vlasti i način upravljanja pomoću Sanhedrina itd. Usp. Biblijski Leksikon, KS, Zagreb 1972.

⁷ Godine 135. po Kr. Rimljani su ugušili zadnji otpor Židova u Palestini. Tada su se Židovi razbježali po svijetu i stvorili dijasporu koja traje sve do naših dana.

⁸ *Tosefta Berakot I, 1—2* točno određuje vrijeme jutarnje i večernje molitve: »Kada se može započeti molitva Sema uvečer? Onda kada ljudi ulaze u svoje domove, uoči subote, da blaguju svoj kruh. Tako je rekao Rabi Meir. Mudraci vele: tada kada je svećenicima dozvoljeno opet blagovati TERUMAH (usp. Lv 22,1—7). Jedan od znakova za ovaj čas je pojava zvijezda na nebu ... «

»A kad se može moliti SEMA u jutro? Onda kada zora rudi tako te se već može raspoznati nekoga na udaljenosti od četiri lakta. Opće pak pravilo jest: s izlaskom sunca ... « (*Tosefta Berakot, I, 1—2*).

žrtvovanja. Ne smije ga se nikada izostaviti jer žrtva bez pjesme ne bi bila draga Bogu!⁹

Prinošenju žrtava i molitvi mora prethoditi *ispovijed grijeha* (usp. Br 5,7). Ispovijedanje grijeha igra važnu ulogu u žrtvovnom i uopće u molitvenom životu Izraelca. To se jasno vidi već iz starijih starozavjetnih molitvenih obrazaca koje smo gore naveli. Bogu se mora prići čista srca i čiste savjesti. U kasnožidovsko doba već postoji *molitvena liturgija* koja je vremenski doduše vezana uza žrtvu u hramu ali se ipak s vremenom sve više odjeljuje od žrtvovanja te se osamostaljuje. Tu treba prije svega spomenuti molitvu koju su molili svećenici odmah poslije svagdanje jutarnje žrtve zvane *tamid*.¹⁰ Nju su činili zajedničko recitiranje *Deset zapovijedi* i molitve *Sema Israel*, što znači *Čuj, Izraele!* (Ova je molitva bila sastavljena od najljepših biblijskih tekstova Staroga saveza kao Pnz 6,4—9 i 11,13—21 te Br 15,37—41).¹¹ Nju su svećenici obavljali u posebnoj prostoriji (ha-gazzit) koja se nalazila u neposrednoj blizini hrama. Poslije te molitve, izgovarali bi svećenici, kad su izlazili iz dvorane za molitvu i dok su još bili na stepenicama, tri blagoslova nad narodom. Tu imamo zasigurno najstariji oblik jutarnje molitve.

Bogoštovlje molitvom razvilo se i izvan Svetišta, izvan jeruzalemskom hrama. Onu zajedničku molitvu obavljali su samo oni svećenici i leviti koji su služili kod žrtvovanja. Inače su svećenici i leviti podijeljeni u razrede zvane *mišmarot*. Nekada ih je bilo osam,¹² a kasnije dvadeset i četiri (usp. 1 Ljet 24,5). Svećenici i leviti iz tih razreda mijenjali su se po svom rasporedu i bogoštovlju u jeruzalemskom hramu. Uza svaki mišmar postojala je i jedna skupina ljudi koji su predstavljali ljude svog okruga u molitvi. Ta se skupina zvala *ma'amad* (= predstavnici naroda). Prema tome cijela je zemlja bila podijeljena u dvadeset i četiri okruga i predstavnici tih okruga po nekoliko su se puta u godini izmjenjivali u hramskom bogoštovlju. Jedan dio onih tzv. pučkih zastupnika (= *ma'amadim*) koji se nisu mogli okupljati u Jeruzalemu, okupljali su se po gradovima iz kojih su potjecali načelnici pojedinog *ma'amada* koji se zvahu *roš ma'amad*. Tako je u hramskom bogoslužju bio zastupljen sav narod izraelski.¹³ Što se tiče starosti tih ustanova mogli bismo ustvrditi ovo: razredi (= *mišmarot*) svećenika i levita postojali su već u doba starog jeruzalemskog hrama prije pada grada Jeruzalema godine 587/6 prije Krista, a ustanova *ma'amad* (= skupina pučkih zastupnika) nastala je poslije povratka iz babilonskog su-

⁹ Mišna, Arkh, 11 a.

¹⁰ KURT HRUBY, La prière des Heures dans le judaïsme à l'époque de Jésus, nav. dj., str. 63.

¹¹ Običaj recitiranja molitve SEMA ISRAEL u jutro i na večer, vrlo je star. Iz toga što traktat Berakot u Mišni posvećuje vrlo mnogo mjesta tumačenju te molitve zaključujemo da je ona imala za Židove neobično veliko značenje. Obvezu moliti SEMA ISRAEL dva puta na dan izvodili su Židovi iz Pnz 6,7 i 11,19.

Osim rabinske literature i drugi dokumenti (na pr. apokrifno pismo Aristeja Filokratu, Filonova djela, djela J. Flavija i rukopisi s Mrtvoga mora) svjedoče za običaj moljenja molitve SEMA ISRAEL. Zaključujemo da se ta molitva u vrijeme Kristovo u Palestini općenito obavljala.

¹² Tosefta (= dodatka Mišni) Tacanit III, 4.

¹³ KURT HRUBY, nav. čl. u nav. djelu, str. 64.

žanjstva. Bogoštovni čini skupine pučkih zastupnika sastojali su se od molitve, čitanja svetog Pisma i posta.¹⁴

Za nas je važno kako je izgledao molitveni život naroda. Stanovnici svakog okruga sastajali su se u gradu u kojem je živio njihov predstavnik (= roš ha ma'amad) i to javno, na ulici ili na trgu. Tu su se molili. U nekim su gradovima ta sastajališta za molitvu bila ograđena zidom da se zaštite od gradske buke i ostalog smetanja. U tim je sastajalištima podrijetlo židovske sinagoge. Prema Mišni na tim je mjestima narod obavljao četiri dnevne molitve od kojih je svaka imala svoj vlastiti naziv: *šaharit* (= molitva u vrijeme jutarnje žrtve, dakle jutarnja molitva), *musaf* (= dodatak. Prema Br 28 i 29 ovako se zovu dodatne žrtve na šabat, na mlađake i na ostale blagdane. Kasnije se ovako zovu molitve izrečene u doba kad se ta dodatna žrtva prinosila u hramu), *minhah* (molitva u doba večernje žrtve ili nešto slično . . .) molitva koju su pučki zastupnici molili na posne dane i na blagdan Kippura u času kad su se zatvarala hramska vrata. To je dakle molitva *povečerje*).¹⁵ Nakon svake molitve narodu koji je prisustvovao molitvama bio je podijeljen aronski blagoslov kako se zovu riječi Br 6,24—26:

»Neka te blagoslovi Jahve i neka te čuva!
Neka te Jahve licem svojim obasja, milostiv ti bude!
Neka pogled svoj Jahve svrati na te i mir ti donese!«

To je povijesni razvoj liturgijske molitve i molitve uopće u židovstvu, razvoj koji će svoj vrhunac postići u *sinagogalnoj* službi Božjoj¹⁶ kakva je postojala u vrijeme Isusovo i kakvu je sam Isus kao dječak i mladić redovno u Nazaretu obavljao. Služba molitve Bogu bila je do u pojedinosti razrađena i autoritetom vjerskih poglavara potvrđena.

Kako visoko su Židovi cijenili molitvu u Kristovo doba, kazuju nam spisi pronađeni u Kumranu. Među tim spisima pronađen je i jedan koji sadrži oko tri stotine odlomaka jutarnjih i večernjih molitava raspoređenih po danima u mjesecu.¹⁷ H. Bardke¹⁸ misli da se radi o molitvama koje su članovi esenske zajednice u Kumranu molili pri izlasku i zalasku sunca. Doista, i kumranski spis *Svitak himana (hodajot)* svjedoči da su Eseni molili u jutro o izlasku sunca, i na večer o zalasku sunca.¹⁹

¹⁴ U Mišni piše:

1. »Četiri puta na dan svećenici daju blagoslov za macamadot (Tacanit IV, 1). Dakle, četiri puta na dan sastajali su se na molitvu. Na krju temeljite svećenici su blagoslivljali narod.
2. »Judi iz jednog te istog macamada (oni koji nisu došli u Jeruzalem) skupljali su se u svojim gradovima i čitali biblijski opis stvaranja svijeta« (Tacanit IV, 2).
3. »Članovi macamad poste četiri dana u tjednu, od ponedjeljka do četvrtka uključivo«.

¹⁵ KURT HRUBY, nav. čl. u nav. dj., str. 66—67.

¹⁶ Usp. A. REBIĆ (preveo i obradio), S biblijom kroz misu, KS, Zagreb 1970, str. 63—65 i drugdje.

¹⁷ Revue Biblique 1956, strana 67.

¹⁸ H. BARDKE, Die Handschriftenkunde vom Toten Meer, Berlin 1958, str. 134.

¹⁹ Usp. Svitak Himana iz Kumrana zvani HODAJOT koji se citiraju sa znanstvenom kraticom 1 QH XII, 3—10.

I *Psalmi Salomonovi* svjedoče da je pobožni Židov molio čim 'se digao iz kreveta: »Probudio se oda sna i blagoslivao je ime Gospodnje... molio je naklonost u Gospodina za svoj dom«. ²⁰

Ti nam dokumenti jasno pokazuju kako se molitva kod Židova razvijala, usavršavala, obavljala i visoko cijenila. Dodajmo tim dokumentima već sada i Isusov odgovor na pitanje koja je zapovijed prva od sviju: »Prva je: Slušaj Izraele (= Šema Israel...) Gospodin Bog naš Gospodin je jedini. Zato ljubite Gospodina, Boga svojega, svim srcem svojim, svom dušom svojom, svim umom svojim i svom snagom svojom!« (Mk 12,29 sl). Ovaj tako brzi i već unaprijed spremljeni odgovor odražava čovjeka koji je običavao redovito moliti, u jutro i na večer, molitvu »Šema Israel«.

Zaključak

U kasnom židovstvu postoje tri kategorije molitve:

1. Molitva *Šema Israel* koju Židovi mole u jutro i na večer;
2. Molitve koje Židovi mole u vrijeme žrtvovanja u hramu: jutarnje, poslijepodnevne odnosno večernje molitve;
3. Molitve koje mole pučki zastupnici (ma'amadim) prigodom javnih poslova i na blagdane;

Stanovita poteškoća postoji u utvrđivanju podnevne molitve za koju ipak svjedoče Ps 55,18 i Dan 6,11. Neki pisci tvrde da je ta molitva, različita od jutarnje odnosno večernje molitve, postojala još u doba Isusovo.²¹ Dokazuju to i Dj 10,9 gdje se spominje da je Petar molio »o šestoj uri« (to jest u podne);

U Isusovo vrijeme sinagoga služba već je prilično dobro uređena. Postoji još uvijek otvoreno pitanje kakav je bio odnos sinagoga liturgije molitve prema liturgiji molitve u hramu. Na to je pitanje teško odgovoriti već stoga što imamo zasvjedočeno da se Ma'amadot sastaju u svojim gradovima (na ulici ili na trgovima) četiri puta na dan, a u Hramu su se ljudi skupljali na žrtvu samo dva puta na dan.

5. Isus molitelj

Iz takve duhovne moliteljske sredine kakvu upravo opisismo izrastao je čovjek Isus iz Nazareta, u kojemu se utjelovila Riječ Božja, druga božanska Osoba presvetog Trojstva. Isus Krist je »postao nama ljudima sličan u svemu osim u grijehu« (usp. Fil 2,7), postao je sličan nama ljudima dakle i u duhovnim stvarnostima, u molitvi. Isusova je molitva bila molitva čovjeka koji je stalno dizao svoje srce i svoj um Bogu Ocu i s njime razgovarao kao što razgovara dijete sa svojim ocem (usp. Isusov usklik u molitvi *Abba* to jest »Oče moj, sve je tebi moguće«

²⁰ *Psalmi Salomonovi* VI, 6—7. Usp. J. VITEAU. *Les psalmes de Salomon*, Paris 1911, str. 286—287.

²¹ O. HOLTZMANN, *Die Mischna*, Berakot, Giessen 1912, str. 28—31.

usp. Mk 14,36). Dakako, Isusova molitva ostaje za nas velika tajna. Za nas naime ostaje velika tajna kakvi su to molitveni odnosi vladali između njega i njegova nebeskog Oca. Zato nije nikakvo čudo što su evanđelja tako škrta s podacima o Isusovoj molitvi. Jedini nešto duži evanđeoski tekst o Isusu molitelju jest 17. poglavlje Ivanova evanđelja u kojem se nalazi Isusova velikosvećenička molitva za svoje učenike i za sve one koji ikad u nj budu uzvjerovali. Na drugim mjestima Ivanova evanđelja i u ostalim evanđeljima ima samo nekoliko vrlo škratih podataka na temelju kojih ipak možemo govoriti o Isusu kao uzornom molitelju. Evanđelja opisuju Isusa kao učitelja koji ne samo riječima nego i svojim primjerom uči svoje učenike. Isus je sam molio a nagovarao je na to i svoje učenike. U usporedbama je prikazivao učenicima kakva mora biti molitva baštinika Kraljevstva božjega (usp. Lk 18,1—5; 11, 5—8; 11,9 sl; 11,11—13). Čitav je Isusov život bio prožet molitvom: svojim uzornim moljenjem naučio je moliti i svoje učenike.

Od evanđelista osobito *Luka* u svojem evanđelju naglašava kako se Isus često molio. Dok ga Ivan u rijeci Jordanu krsti, Isus se molí. I upravo u času njegove molitve, otvara se nebo i na nj silazi Duh Sveti (Lk 3,21 sl). *Luka* naglašava Isusovu molitvu i u času njegova preobraženja na gori: »Isus uzide na goru da se pomoli. I dok se molio, izgled mu se lica izmijenio, a odjeća sjajem zablistala« (9,28 sl). Molitva je Isusu bila izvor snage u naporima i umornosti javnog djelovanja. Isus moli cijelog života: u djetinjstvu (usp. Isusov boravak u hramu), za vrijeme svoga javnog djelovanja, u mucí i u smrti na križu. Isus je kao čovjek naučio moliti od svojih roditelja u svom roditeljskom domu, u sinagogi i u Hramu. Njegovi su roditelji bili pobožni ljudi, ljudi molitve: »Svake su godine o blagdanu Pashe hodočastili u Jeruzalem, u Hram« (Lk 2,41) i sa sobom su povelí dječaka Isusa kad je navršio dvanaest godina (Lk 2,41—50). Evanđelist Ivan izvješćuje nas kako je Isus često za blagdane zajedno sa svojim učenicima hodočastio u Jeruzalem u Hram (Iv 2,23; 11,1 sl; 7,1 sl; 10,21; 5,1). U Hramu je Isus rado naučavao. Brinuo se za svetost Hrama; javno proglasio Hram »kućom molitve« i boravkom svog Oca nebeskog (Lk 2,49; Mt 8,4; 12,6; 23, 16—24).

Poput ostalih pobožnih Židova i Isus je poštivao i obdržavao molitvene ure te redovito, po svom običaju, pohađao sinagogu i ondje pribivao sinagotalnoj službi u kojoj je kao glavni dio bila uključena molitva s čitanjem i razmatranjem Svetog pisma (usp. Lk 4,16: »I uđe po svom običaju na dan subotnji u sinagogu...«). Dapače, u sinagotalnoj je službi i aktivno sudjelovao (usp. Lk 4,16—22). To je Isus mogao, premda je bio prema židovskim kategorijama obični laik a ne svećenik, jer su najviše udjela u sinagotalnom bogoslužju imali baš laici. Nadalje, kada je sjedao za stol da blaguje, blagoslivao je po pobožnom židovskom običaju jelo i molio psalme i ostale za to određene molitve (usp. Mk 6,41; 8,6 sl; 14,22 sl i uspr. mj.). Posljednju je večeru uoči svoje muke zaključio pjevajući zajedno sa svojim učenicima psalam *Hallel* (Mt 26,30; Mk 14,26). Psalmi su zajedno s ostalom molitvenom baštinom Staroga saveza bili njegova najdraža molitva (Mt 27,46 i usp. mj.).

No nije se uvijek strogo držao obrazaca. Njegova je osobna molitva nadilazila molitvene okvire koje je židovska Crkva strogo određivala. On je molio svojim riječima koje je slobodno sastavljao. Moleći se Bogu razgovara s njime kao sa svojim Ocem. Sve je svoje djelovanje uokvirio takvom slobodnom molitvom koja je u stvari bila sinovski razgovor s nebeskim Ocem. Cijeli je njegov život bio neprekidna molitva.²²

Isus molitelj prema sinoptičkim evanđeljima

1) Sva tri prva evanđelja, koja zovemo sinoptičkima, opisuju kako se Isus običavao moliti. Tom se zgodom obično povlačio u samoću da se nesmetano može s Ocem nebeskim razgovarati. — Mt 14,22—23 u okviru izvješća o prvom umnožavanju kruha veli:

»I odmah prinudi svoje učenike da uđu u lađu i da se prebace prijeko, dok on otpusti mnoštvo. A pošto otpusti mnoštvo, uzide na goru, nasamo, da se moli«.

Matej u tom izvještaju promatra Isusa kao novog Mojsiju. Kao što je Mojsije odlazio na goru Sinaj da se moli Bogu Jahvi za svoj narod, tako se i Isus povlači na *goru* i u samoći razgovara sa svojim Ocem. — Mk 6,45—46 opisuje prvo Isusovo umnažanje kruha kao i Mt 14,22 sl. U tom kontekstu Marko naglašava kako se Isus povukao na molitvu. Za razliku od Mateja Marko ispušta riječ »nasamo«. — Mk 1,35—37 u okviru izvještaja o čudesnom ozdravljenju bolesnih i opsjednutih veli ovo:

»Rano ujutro, još za mraka, ustane, iziđe i povuče se na samotno mjesto i ondje se moljaše«.

U tom Markovom izvještaju imamo podatak o tome kako Isus obavlja jutarnju molitvu, koju je morao obavljati svaki Židov. Za nju je bilo propisano vrijeme: prema nekim rabinima ura jutarnje molitve je kad zora počne rudjeti. Isus je pošao na samotno mjesto da bi u svitanje zore obavio svoju jutarnju molitvu.

— Lk 4,42 u okviru izvještaja o ozdravljanju mnogih bolesnih i opsjednutih o zalazu sunca slično kao Mk 1,35—37 veli:

»Kad osvanu dan, iziđe i pođe na samotno mjesto«.

Luka, za razliku od Marka od kojeg prepisuje to izvješće, ne spominje da se Isus na samotnom mjestu *molio*. No budući da je ovo Lukino izvješće isto kao i ono Markovo s pravom tvrdimo da se Isus na samot-

²² CASSIEN, La prière dans le Nouveau Testament, u nav. dj., str. 20. H. CROUZEL, Das Gebet Jesu, *Communio* 1 (1973) prema bocama.

²³ A. REBIC, Očenaš — Molitva Gospodnja, KS, Zagreb 1973.

nom mjestu molio. Poslije izvještaja o čudesnom umnožavanju kruha Luka veli:

»Dok je jednom u osami molio, bijahu s njim samo njegovi učeni-
nici«.

(Lk 9,18)

Poslije te molitve Isus ispituje učenike što govori svijet o njemu; tko je on. Petar nakon iznošenja raznih pučkih mišljenja, izjavljuje svoju vjeru: »Ti si Krist — Pomazanik Božji!« Prema Lukinom evanđelju uopće Isus u svim važnim časovima svojega života moli.

»Jednom je Isus na nekom mjestu molio. Čim presta, reče mu jedan od učenika: Gospodine, nauči nas moliti«.

(Lk 11,1)

Tom zgodom uči Isus svoje učenike moliti molitvu *Očenaš*, uzor kršćaninove molitve.

U sažetku koji je Luka napisao pošto je izvijestio o ozdravljanju gubavaca veli:

»Glas se o njemu sve više širio, i silan svijet grnuo k njemu da ga sluša i da ozdravi od svojih bolesti. A on se sklanjao na samotna mjesta na molitvu«.

(Lk 5,15 sl)

Sva tri evanđelista, dakle, izvještavaju kako se Isus povlačio u samoću da se moli svome Ocu (Matej jedanput, Marko dvaput, a Luka čak četiri puta). No, općenito o molitvi Isusovoj imamo spomena i na drugim mjestima u evanđeljima, osobito Lukinom.

Prije nego će Isus izabrati dvanaest apostola cijelu je noć proveo u molitvi:

»Onih dana iziđe Isus na goru da se pomoli. I proveo noć moleći se Bogu. Kada se razdanilo, dozva k sebi učenike te između njih izabra Dvanaesticu, koje prozva apostolima«.

(Lk 6,12—13).

Isusova se molitva silno dojmila njegovih učenika. Nije slučajno da je Petar šimun Isusa priznao Kristom — Pomazanikom upravo nakon Isusove molitve kojoj su prisustvovali učenici. A jedan ga učenik, nakon što ga je vidio kako se uzorno moli, zamolio da i njih tako nauči moliti kao što su uostalom i drugi učitelji svoje učenike naučili moliti.

Isus moli za Petra da ne doživi slom u vjeri (Lk 22,32). Time je pokazao koliko je molitva potrebna čovjeku ako želi ostati Bogu vjerran do kraja. Molitva je duhovna čovjekova hrana. Na molitvu je Isus aludirao kad je ono učenicima, pošto su se vratili iz grada nabavivši hranu, rekao: »Hraniti mi se valja jelom koje vi ne poznajete!« (usp.

Iv 4,32). Isus, dakako, misli na volju Božju koju mora vršiti i izvršiti. No, Isus je moleći se najbolje izvršavao Božju volju. Molitva je bila ona duhovna klima, ono duhovno ozračje u kojem je Isus vršio volju svojega Oca nebeskog ovdje na zemlji.

I čudesa koja je Isus činio za vrijeme svoga javnog djelovanja, tijesno su povezana uz molitvu. Ona su ispunjenje njegove molitve. Doista, Isus više puta prije nego čini čudo moli (usp. Mt 14,19 i usp. mj; Mk 7,34; usp. i Iv 9,31; 11,22.41). Otac je nebeski zadnji uzročnik svakog čuda koje Isus čini. Zato se Isus prije nego će učiniti koje čudo obraća molitvom svome nebeskom Ocu.

Svojim učenicima Isus govori neka *mole* Oca da bi poslao što više radnika u već zrelu žetvu (Mt 9,38; Lk 10,2) i neka mole da bi im Otac poslao Duha Svetoga (Lk 11,13). Time je Isus pokazao za što se osobito treba moliti: za što skorije ostvarenje Kraljevstva Božjega i za milosni, dar Duha Svetoga koji može čovjeku udijeliti jedino sam Bog. Radnici za žetvu su naime vjerovjesnici koji navješćuju Kraljevstvo Božje. Ta molba za ostvarenjem Kraljevstva Božjega među ljudima zauzima važno mjesto u uzor-molitvi Očenašu.

Do sada smo uglavnom govorili o prozbenoj molitvi Isusovoj. No Isusova molitva nije bila samo prozbeno nego i *zahvalnička*. On Bogu zahvaljuje za dobro koje moli i prije nego što ga dobiva (usp. Mk 11,24; Mt 15,36; Mk 8,6; usp. Iv 6,11.23.41—42). Time pokazuje svojim učenicima kakav mora biti stav čovjeka molitelja prema Bogu dok od Boga moli darove. Čovjek naime mora biti prije svega prožet vjerom. Vjera mora molitvu nadahnjivati i prožimati. Ta vjera čovjeku daje sigurnost da će ono što od Boga traži doista dobiti.

2) Osobito lijep primjer Isusove molitve jest onaj hvalospjev (= doksologija) koji je Isus, prema Mateju i Luki, izrekao svome Ocu zato što je objavio malenima tajne Kraljevstva Božjega. Ta je molitva u isti čas i vjeroispovijest i zahvalnica. To je zapravo jedina Isusova molitva koju su nam prenijeli sinoptici. U toj molitvi Isus zahvaljuje nebeskome Ocu na objavi danoj malenima i priznaje da između njega i nebeskoga Oca postoje prisne veze kao između pravoga Oca i prava Sina:

»Slavim te, Oče, Gospodaru neba i zemlje, što si ovo sakrio od mudrih i umnih, a objavio malenima. Da, Oče, tako se tebi sviđjelo. Sve je meni predao Otac moj, i nitko ne pozna Sina doli Otac, niti tko pozna Oca doli Sin i onaj kome Sin hoće objaviti«.
(Mt 11,25—26)

»U taj isti čas uskliknu Isus u Duhu Svetom: Slavim te, Oče, Gospodaru neba i zemlje, što si ovo sakrio od mudrih i umnih, a objavio malenima. Da, Oče! Tako se tebi sviđjelo. Sve mi preda Otac moj, i nitko nezna tko je Sin — doli Otac; ni tko je Otac — doli Sin, i onaj kome Sin hoće da objavi«.

(Lk 10,21—22)

Luka je za razliku od Mateja istakao i onaj način na koji je Isus izrekao ovu molitvu: Isus je u Duhu Svetome radosno uskliknuo. To znači da Isus moli s radošću i s veseljem. Od radosti kliče pohvale Bogu svome Ocu. Tako je činila i njegova majka kad je ulazeći u dom svoje rođakinje Elizabete kliknula od radosti: »Veliča duša moja Gospodina i raduje se duh moj...« (Lk 1,46—55).

3) Sinoptici dosta opširno opisuju Isusovu posljednju večeru (Mt 26,17—53; Mk 14,12—31 i Lk 22,14—28). Na posljednjoj je večeri Isus liturgijski blagoslovio kruh i vino i pri tom Ocu zahvaljivao (grčki: euharistein). Taj blagoslov i zahvala dio su židovskog obreda blagovanja pashe (hebrejski: *berakha*). Blagoslov i zahvala sastojali su se od raznih molitava koje su Židovi molili, često i pjevajući, dok su slavili Pashu. Isus je, dakle, blagujući po posljednji puta u svome životu Pashu poštivao sve židovske molitvene običaje. Izmolio je sve propisane molitve. U toj je molitvi Isus učinio nešto izvanredno novo: ustanovio je novozavjetnu Pashu, euharistiju, u kojoj on sama sebe, umjesto kruha i vina u židovskom obredu, daje nebeskome Ocu da otkupi ljude od grijeha. To je vrhunsko bogoslužje i vrhunska molitva Božjeg naroda Novoga saveza.

4) Sinoptici nas izvještavaju kako se Isus molio u smrtnoj stisci u Getsemanskom vrtu:

»I ode malo dalje, pade ničice moleći:
Oče moj! Ako je moguće, neka me mimoide ova čaša.
Ali ne kako ja hoću, nego kako hoćeš ti!«

(Mt 26,39)

Isus se tako tim istim riječima molio još dva puta: Mt 26,42.44.

»Ode malo dalje i, rušeći se na zemlju, moljaše da ga ako je moguće, mimoide ovaj čas. Govoraše: Abba! Oče! Tebi je sve moguće! Otkloni čašu ovu od mene! Ali, ne što ja hoću nego što hoćeš ti!«

(Mk 14,35—36)

»Opet ode i pomoli se istim riječima.«

(Mk 14,39)

»I otrgnu se od njih koliko bi se kamenom dobacilo, pade na koljena pa se moljaše: Oče! Ako hoćeš, otkloni ovu čašu od mene! Ali ne moja volja, nego tvoja neka bude!... A kad bi u smrtnoj mucij, usrdnije se moljaše.

(Lk 22,41—42.44)

Ta molitva sadrži dvije prošnje. Prva se tiče njegova trpljenja. Moli Oca nebeskoga da ga trpljenje, bol i muka mimoide. To je molitva čovjeka koji se nalazi u smrtnoj stisci, molitva čovjeka koji reagira pred trplje-

njem slično kao što bi svatko od nas reagirao. Tu smo u srži otajstva Isusova čovječstva. Ta je scena u Getsemaniju jedna od najdramatičnijih koje su uopće u evanđeljima zapisane. Upravo u času kad Isus treba sebe prinijeti Ocu kao žrtvu za spas ljudi, on se plaši i straši te žrtve, jer ona uključuje strašne boli i strašna trpljenja. Otac je nebeski za nj sve to predvidio i u ovom mu času to zorno predočio. Druga se prošnja tiče volje Božje. Isus se potpuno predaje u ruke svoga nebeskog Oca te ga moli neka se vrši volja njegova. Tako je učio moliti svoje učenike: »Abba! Oče! Budi volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji!«

Isusova je molitva u Getsemaniju *ustrajna*. Isus je ponavlja nekoliko puta: prema Mateju tri puta, prema Marku dva puta, a prema Luki on je moli sve usrdnije. Bio je u svojoj molitvi ustrajan kao što je svojim učenicima savjetovao da u molitvi budu ustrajni (usp. Lk 11,5—8: usporedba o nasrtljivom prijatelju).

5) Sinoptici nam svjedoče da je Isus molio i u zadnjim časovima svojega zemaljskoga života, u smrtnim trenucima na križu.

»O devetoj uri povika Isus iza glasa:
Eli, Eli, lema sabahtani? To će reći:
Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?«
(Mt 27,46)

»O desetoj uri povika Isus iza glasa:
Eloi, Eloi lama sabahtani? To znači:
Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?«
(Mk 15,34)

»I povika Isus iza glasa: Oče, u ruke tvoje
predajem duh svoj! To rekavši, izdahnu.«
(Lk 23,46)

U Isusovim molitvama na križu koje donose sinoptici dvije su točke zajedničke. Prva se odnosi na vanjski izraz Isusove molitve, a druga se tiče samoga sadržaja. Svi sinoptici donose ovu rečenicu: »Isus povika jakim glasom«. Time nisu htjeli naglasiti samo to da je Isus te riječi tako glasno izgovorio da su ga mogli čuti svi oni koji su stajali pod križem ili u neposrednoj blizini njega, nego i to koliko je Isus jako trpio. Taj poklik je izraz boli i trpljenja. Što se sadržaja tiče sinoptici se ne slažu. Prema Mateju i Marku Isus moli početne retke Ps 22,2: Eli, Eli, lama sabahtani? što znači: Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio? To je mesijanski psalam, psalam koji proriče trpljenje, muku i smrt sluga Božjega Mesije. Isus ga je mogao najbolje upravo na sebe sama primijeniti. To je bio psalam koji je u njegovim ustima najbolje i najoriginalnije zvučilo. Moleći u času smrti taj psalam Isus izražava onu napuštenost, onu samoću koju tako kruto doživljava u tim trenucima smrtne muke na križu. Činilo se da je i od Boga ostavljen. I ta je mo-

litva izraz pravog čovjeka, nikakvog heroja, čovjeka, naime, koji boli osjeća kao boli i ne prezire ih stoički. Taj se psalam inače citira i u drugim spisima Novoga saveza. Četiri ostala retka citiraju evanđelisti na onim mjestima u svojim evanđeljima na kojima pokazuju kako su se ti reci na Isusu ostvarili (Ps 22,8.9.16.19). Daljnjih pet redaka (Ps 22,6.22.23.24.29) nalazimo u Djelima apostolskim i u Pavlovim spisima i to najčešće u okviru spominjanja Isusova trpljenja.

Lukina je verzija Isusove molitve sasvim drugačija. I ona je uzeta iz jednog psalma, iz Ps 31,6, koji je također mesijanski jer sadrži molitvu ispaćena sluge Božjega. Luka navedavši riječi toga psalma kao Isusovu molitvu na križu pokazuje da ima sasvim drugačiju misao o Isusovom duhovnom stanju na križu. Dok Matej i Marko izražavaju Isusovu napuštenost, samoću i, malne, razočaranost, dotle Luka izražava Isusovo pouzdanje i nadu u Oca nebeskoga. Prema Luki Isusova je molitva u času smrti molitva jednog heroja, molitva Sveca koji svoj duh s punim pouzdanjem predaje Bogu u ruke nadajući se od Boga spasenju i uskrsnuću. Tu na križu visi pravedni Job. Luka mu je mogao staviti u usta i Jobove riječi: »Ja znadem dobro: moj Izbavitelj živi i posljednji će on nad zemljom ustati. A kad se probudim, k sebi će me dići: iz svoje ću puti tada vidjeti Boga!« (Job 19,25). Uostalom, riječi Ps 31,6 koje upotrebljava Luka za Isusovu molitvu izražavaju istu nadu i isto pouzdanje kao i ona molitva starozavjetnog pravednika Joba.

Isus molitelj prema Ivanu

Možda ćemo se iznenaditi što kod Ivana ne nalazimo toliko spomena o Isusovoj molitvi kao što nalazimo kod Luke. Ivan, dapače, i na onim usporednim mjestima gdje sinoptici spominju Isusovu molitvu ovu ispušta. To treba razumjeti u svjetlu vlastite teološke koncepcije o Isusu koju je imao evanđelist Ivan.

1) Opisujući čudesno umnažanje kruha (Iv 6,1—15) Ivan također spominje da se Isus povukao na samotno mjesto, ali ne da se moli nego da izbjegne masi židovskog svijeta koja ga je htjela proglasiti kraljem. Povlačenje u samoću prema tome je u Ivanovom evanđelju političke naravi.

2) Jedini primjer Isusove molitve prije stvaranja čuda nalazimo u Ivanovom opisu uskrisivanja Lazara:

»Oče, hvala ti što si me uslišao.
Ja sam znao da me svagda uslišavaš;
no rekoh to zbog nazočnog mnoštva:
da vjeruju da si me ti poslao!«

(Iv 11,41—42)

To je izvrstan primjer kako se Isus zahvaljuje svome Ocu nebeskome i prije nego je u Njegovo ime učinio čudo. Ta molitva izražava

Isusovo uvjerenje kako je uvijek u svakoj svojoj molitvi uslišan. Takvo uvjerenje i sigurnost u učinkovitost molitve traži Isus i od svojih sljedbenika, kad ih opominjući upozorava: »Do sada niste ništa u moje ime molili!« (Iv 16,24). U ime Isusovo moliti znači moliti kao Isus, moliti združen s Isusom.

3) Prema Iv 12,27—30 Isus moli javno pred narodom i to usred svoga govora:

»Duša mi je sada potresena,
i što da kažem?
Oče, izbavi me iz ovoga časa?
No, zato dođoh u ovaj čas!
Oče, proslavi ime svoje!«

Kontekst je te molitve u Ivanovu evanđelju isti kao i onaj u sinoptičkim, naime, kontekst smrtne stiske u Getsemanskom vrtu. Dakako, Ivan taj kontekst tu izravno ne spominje no on je sasvim očit iz tona Isusove molitve: »Duša mi je sada potresena! Oče, izbavi me iz ovoga časa!« (usp. Mt 26,39 sl; Mk 14,35 sl; Lk 14,41 sl). Ivan je na ovome mjestu riječi Isusove molitve u Getsemaniju teološki odmah interpretirao, dok se one u sinoptičkim evanđeljima nalaze u svom izvornom rječniku.

Isusova je molitva uslišana, i to preko očekivanja. To opisuju uostalom i sami sinoptici: anđeo krijepi Isusa u Getsemaniju (Lk 22,43). Ivan još više naglašava uslišanost Isusove molitve: »Uto dođe glas s neba: Proslavio sam i opet ću proslaviti!« (Iv 12,28). Otac je s neba progovorio, kao što je progovorio u času krštenja na rijeci Jordanu i u času preobraženja na Gori. Otac nebeski Isusa proslavljuje već u času njegove smrti. Za Ivana već je i Isusova smrt na križu Isusovo proslavljenje. A pogotovo je uskrsnuće od mrtvih proslavljenje Isusovo. Uskrsnuće je zadnji i najučinkovitiji Očev odgovor na Isusovu molitvu. To naglašava i poslanica Hebrejima kad tvrdi kako je upravo uskrsnuće ono u čemu je uslišana tako istinski ljudska molitva Isusa Krista, u Getsemaniju koji i inače »u vrijeme svoga zemaljskoga života prikaza molitve i prošnje s jakim vapajima i sa suzama onomu koji ga je mogao spasiti od smrti« te »bijaše uslišan zbog strahopoštovanja« (Heb 5,7).

4) Veličanstven primjer Isusa molitelja u četvrtom evanđelju imamo u 17. poglavlju u tzv. »velikosvećeničkoj molitvi« Isusa Krista, kojom Ivan zaključuje Isusov govor na Posljednjoj večeri. Ta je molitva neke vrste Isusov duhovni testament. Nama ovdje nije cilj opširno razraditi te veličanstvene retke Isusove molitve, jer bi njima trebalo posvetiti znatno više prostora i vremena nego što je to sada moguće. Zato se samo ukratko želimo osvrnuti na neke najvažnije elemente te molitve.

Isus moli u nazočnosti Jedanaestorice. S njima prisno združen moli svoga nebeskoga Oca za njih i za svijet. Ova se molitva ne temelji na nekom povezujućem planu i ne temelji se na službenom obrascu. Molitva je sasvim slobodno sastavljena. Razne se teme iznenada pojav-

ljuju i opet iznenada nestaju kao što to uostalom biva u cijelom Isusovom govoru na Posljednjoj večeri koji Ivan donosi u svom evanđelju. Moramo imati na umu da ta molitva nije stenogramski zapis; to što imamo u Isusovu govoru i u Isusovoj molitvi na Posljednjoj večeri jest plod duhovnog i teološkog Ivanova razmišljanja o Isusovim riječima, na temelju crkvene prošlosti i svoga vlastitog iskustva. Ipak, u toj su molitvi sačuvane one teme koje je Isus često iznosio u svojim molitvama pred učenicima. Ivan je sastavljajući tu molitvu postupao 'slično kao i Matej kad je sastavljao Isusov govor na Gori: iz raznih kraćih Isusovih govora izgovorenih u raznim zgodama Isusova zemaljskog života. U ovoj se molitvi pojavljuje nekoliko osoba ili skupina osoba: *Otac* kojemu Isus upravlja molitvu, *Isus* koji moli, *učenici* za koje Isus moli, a u učenicima su predstavljeni svi oni koji budu ikada uzvjerovali u Krista, dakle, *buduća Crkva*, i konačno, *svijet* uzet u onom smislu koji ima u četvrtom evanđelju.

Budući da je molitva bitno čin koji izražava odnose stvorene osobe prema Bogu Stvoritelju, sadržaj su Isusove molitve upravo odnosi koji vladaju između Oca i Sina, odnosi Oca i Sina zajedno prema učenicima i njihovim nasljednicima i, konačno, odnosi Isusa i njegovih učenika prema *svijetu*. Isusovo poslanje upravo za koji čas završava na zemlji: on će se vratiti svome Ocu (17,13). Razmišlja o zadaći koju je ispunio i baca pogled u budućnost. Svojom smrću on neće napustiti ni svoje učenike ni one koji u budućnosti budu u nj uzvjerovali nego će na tajanstven način, kao uskrsli Gospodin s njima biti do kraja svijeta. Isus ostaje za sve vijeke Veliki Posrednik između Oca i svojih učenika odnosno svojih sljedbenika. I kao što je Otac njega poslao u ovaj svijet, tako on sada šalje svoje učenike u svijet (17,18) i moli Oca da ih posveti u istini (17,17). Moli Oca da oni koje mu je dao (to vrijedi za sva vremena) ostanu (17,20—21). Svoje učenike povjerava svome Ocu (17,11) i moli da i oni postignu onu slavu koju je postigao on, »da budu i oni ondje gdje sam ja« (17,24). Želi da oni koji su njega slijedili na ovome svijetu njega slijede i u vječnosti. Moli za učenike koji su u svijetu, ali ne moli da ih Otac uzme iz svijeta nego da ih u svijetu sačuva oda zla (17,15). Za svijet Isus ne moli (17,9), jer svijet nije htio upoznati Oca (17,25). No u molitvi naglašava da jedinstvo između njegovih učenika i sljedbenika treba biti *znak* svijetu: »da svijet uzvjeruje da si me ti ljubio!« (17,21.23). Prema tome svijet ima još uvijek mogućnost da se spasi: znak ga može privući da uzvjeruje u Krista.

Ta je molitva, kako vidimo, zapravo sažetak cijele Ivanove teologije i daleko bismo došli, ako bismo sada tu molitvu povezali s ivanovskom teologijom i u tom je svijetlu gledali.

Zaključak

Isusove molitve zabilježene i sačuvane u evanđeljima za nas su izvanredno važne iz više razloga. Prije svega to je molitva u samoći, molitva u kojoj je molitelj nasamo u razgovoru sa svojim Bogom. Takvu

osobnu molitvu koja je izraz prijateljskog i prisnog razgovora između Sina i Oca ne može zamijeniti niti nadoknaditi nikakva zajednička molitva ili samo rad odnosno samo apostolsko djelovanje. U životu molitelja mora postojati molitva obavljena u samoći, iz rada i iz apostolskog djelovanja te opet završava u životu, radu i svekolikom djelovanju. Molitva mora biti izraz života i život mora biti odraz molitve. Prema tome *contemplatio* i *actio* prema primjeru samoga Isusa tijesno su međusobno povezani i teško ih je dijeliti i zasebno ostvarivati. Ta su dva načina jedne te iste moliteljske egzistencije među sobom ovisna. Još nas nešto Isusova molitva uči: molitva mora biti zahvala, mora biti uvijek euharistija, pa i onda kad još traženo nismo dobili. I, konačno, to je molitva čovjeka vjernika u iskušenju. Isus nas je naučio i svojim primjerom i svojim usporedbama da naša molitva mora biti ustrajna i da moramo imati apsolutno pouzdanje u Oca dok se njemu molimo.

Isusova molitva nam poručuje još nešto: u molitvi čovjek mora postati *malenim*, da bi mogao postići objavu Oca i Sina. Treba napustiti misao da sve znamo. Molitva nas, nadalje, treba podsjetiti i na poziv kojim nas je Bog pozvao na svetost i na spasenje. To su ujedno i odlike Isusove velikosvećeničke molitve kao i Gospodnje molitve Očenaša koje su uzor kršćanske molitve.